

Jung Károly
A ROSSEB DÉMONA

ADATOK EGY VALÓSZÍNŰSÍTHETŐ BETEGSÉGDÉMON-TÍPUS VIZSGALATÁNAK
KÉRDÉSÉHEZ

A betegségdémonok kutatása az egyik legérdekesebb és legellentmondásosabb kérdésköre a magyar népi hiedelemvilág vizsgálatának. Az irodalom szerint igen kevés adattal rendelkezünk e hiedelemlény-szerű alakokkal kapcsolatban, a források azonban egyetértenek abban, hogy a megszemélyesített betegségek, illetőleg járványok tekinthetők betegségdémonnak¹. A legfrissebb kézikönyvekben idézett betegségdémon-szövegek származási helye szinte kizárólag a magyar nyelvterület keleti része felé mutat, ebből következően a magyar folklóriztika csak erdélyi vagy bukovinai betegségdémonokkal kapcsolatos hiedelemmondákat emleget². A források szerint ezek a szövegek és betegségdémonok a románság hasonló démonikus lényeivel vethetők egybe, például a csuma (pestis) esetében, az pedig, mint köztudott, a balkáni szlávok körében egészen a legutóbbi, XVIII. század végi nagy szerémségi (ürögi) pestisjárványig, sőt később is, közismert és rettegett betegséghez démonikus lénynek számított³. Valószínű tehát, s a források alapján is ezt lehet sejteni, hogy a magyar nyelvterület keleti részében a betegségdémonok román közvetítéssel a balkánról eredhetnek⁴.

Az elmúlt évek során a bácskai Gomboson végeztünk monografikus igényű népi hiedelemgyűjtést, elsősorban hiedelemmondákat, s ebben az anyagban bukkant fel egy szöveg, amely elképzelésünk szerint minden bizonnyal egy betegségdémon nyomait és jellemzőit őrizte meg, bár – mint látni fogjuk – sok szempontból olyan szövegről van szó, amelynek párhuzamait a jelen pillanatban nem ismerjük. Az is látható lesz az alábbiakban, hogy szövegünk eredete minden valószínűség szerint a Szerémségbe nyúlik vissza, adatközlőnk ugyanis, aki életének egy részér a Szerémségben – Csákovácon (Čakovci) – élte le, onnan hozta magával Gombosra. Ez a mozzanat is arra figyelmeztet bennünket, hogy szövegünk és értelmezésünk nem mellőzheti a komparatív vonatkozásokat, annál is inkább, mert – mint utaltunk rá – éppen a Szerémségben volt Európa utolsó valóban nagyméretű pestisjárványa, amelynek emléke – a néphagyomány szintjén – úgy látszik, szövegünkben is lecsapódott⁵. Mielőtt a kérdést közelebbről megvizsgálánánk, lássuk a mondaszöveget.

„Aztat tudom, mikó hát még ott vótunk Sídon, Sídon, ottan egy ember,

valamijen embër vót az, de hogy mijen embër vót, én nem mondhatom, csak azt mondták, hogy körü átröpüte kéccé a falut. Mikó áttizét úgy a falun, kéccé átmént, azután ojan sokan ojan, ojan rossz, mind a rosseb, ojan sebëket kaptak sokan. És uralkodott nagyon ez a seb. Nagyon sokan sebëssek vótak, ojan mind a ko . . . , nem korëla, henëm, mijen sebnek mondták? Rosseb! Aszonták: rosseb! Uralkodik a rosseb. És akkó mondták, hogy a templomot, templomba tartsanak misét, és mise alkalmávó, mikó a legnagyobb mise van, a plébános kigyün, és a izéva szentüli az ajtót. Avva a töménne. Ahogy szentüli az ajtót, annak az illetőnek ott mëg kő jelënni, és mëg fogják látni, ott lész a templomba, oszt kiszalad. Nép között bent van, és mielött a pap mëgszentüli az ajtót, mer ha mëgszentüli az ajtót, akkó ű bent marad, nem bir kigyünni. És ütet ott el birják fogni. Tehát az illető embër kiszaladt. És mikó kiszaladt, akkó a plébános utánnoszót, hogy: Verjën mëg az Uristen! És mikó ez mëgtörtént, az embër kimént, elesëtt, és ott vergődött a sárbo, hentërgëtt, hozzá nem mert nyüni sënki. De hogy azután, hogy mi történt vele, hogy mëg-ë hát az az embër, vagy nem-ë, azt nem tudom. Csak eztet tudom, hogy meséték, hogy az az embër azt csinátó vóna, eztet. Hogy hogyan röpüt a falun körösztü, kétszër, ezt nem tudom, hogyan szát, vagy mive szát körü, azt së tudom. Csak aszonták, hogy a templomba figyejjék mëg, eztet egy javas valaki mondta, hogy figyejjék mëg, mikó a pap majd mén, és szentüli az ajtót. Nem szokta soha. De akkó majd odamén. Templom bejárotán. Benn vótak a népek a templomba, és az soha nem történt, hogy a pap elgyün az ajtóhó, és az ajtót mëgszentüli. De aszongyák, majd mëg fogja látni, a pap majd el fog jönni oda, és a pap mëgszentüli az ajtót. Mielött odaéér az ajtóhó, hogy szentüli az ajtót, egy valaki kiszalad. Hát kiszaladt egy embër, mëg is tudták, hogy ki vót az az embër. Űk tudták. Dehát harmadik faluba vót, ugyë mink hát nem láttuk. Csak azok az asszonyok ugyë elmeséték. Azok meséték, hogy ünáluk micsoda borzasztóság történt, hogy ez a sok rosseb, hogy ennyire uralkodott. Tehát ez az embër vót, ennek valami befojásó a gonoszságokka, az ördögge paktát vagy mi vót vele, hogy ez talán adta vóna ezt a sebëket a izére, a népekre. Hogy valamit leszórt, és attu kapták ezt a sebëket. Hát most mi igaz ebbü? (Közbevetett kérdés: Mi lett a betegséggel ezután?) Szünt. Ahogy az az embër a sárbo vergődött, azok a betegëk, akik betegëk vótak, mëg azok is odaméntek, látták, hogy ott vergődik, és aztán kezdett javüni mindënkinek a betegsége. Így gyógyút a nép.”⁶

E mondaszöveg tartalmi elemzéséből az derül ki, hogy a démonikus lény, amely a betegséget hozta a környékre, valamilyen ember képében jelent meg, aki „körül átröpüte kéccé a falut”. Ennek a repülésnek a részleteiről nem tudunk meg semmit, csupán azt, hogy miután így kétszer „átmént”, sokan rossebet kaptak: „eluralkodott a rosseb”. Az adatközlő kezdetben bizonytalanodni látszik a betegség nevének meghatározásánál kimondja a „korëla” (kole-ra) nevét is, de aztán – némi töprengéssel – megerősíti, hogy „uralkodik a rosseb”. (A jelen pillanatban mëg nem tudható, hogy az „uralkodik” igének betegségre való vonatkoztatása nem értelmezhető-e úgy, hogy magának a rossebnek is lehetett megszemélyesített betegségdémona, akit tehát ugyancsak személynek képzeltek el.) Hogy a repülő ember miképpen hozhatta a rossebet

a népre, ezzel kapcsolatban ezt olvashatjuk szövegünkben: „Tehát ez az embər vót, ennek valami befojásó a gonoszságokká, az ördögge paktát vagy mi vót vele, hogy ez aztán adta vóna ezt a sebüket, a izéra, a népekre.” Hogy leszórt valamit, az is olvasható szövegünkben, de ezt mindenképpen az adatközlő utólagos spekulációjának kell tartanunk.

Annál érdekesebb viszont a módszernek a leírása, amelynek alapján a népek megtudták, hogy ki okozta a betegséget, tehát ki röpködött a falu fölött. Ez az egész részlet plasztikusan idézi elénk a démonüzés (ördögüzés?) egyes mozzanatait, éppen ezért pár szóban szükséges lesz összefoglalnunk. Valakinek eszébe jutott („és akkó mondták”), hogy tartsanak misét, s amikor nagyban folyt a mise, a pap odament a templomajtóhoz és megszentelte. Tömjénnel. Idézzük adatközlőnkét: „Ahogy szentüli az ajtót, annak az illetőnek ott még kő jelenni, és még fogja látni, ott lész a templomba, oszt kiszalad.” A továbbiakban megtudjuk, hogy a szentelés előtt kell kiszaladnia, mert ha a pap már megszentelte az ajtót, „akkó ű bent marad, nem bir kigyünni”.

Mindez, mint láhattuk, a betegségdémon identifikálásának és a templomból való kiűzésének a démonüzéshez nagyon közel álló módszer⁷, s egyben szinkronban van azzal is, amit az adatközlő a későbbiekben mond, hogy az illető „az ördögge paktát”. Ebből aztán az következik, hogy a mondaszövegünkben nem valamiféle „pogány” betegségdémon-típus figyelhető meg, hanem e hiedelemlyennek egy krisztianizált, ördög felé tendáló változata.

Nem érdektelen, hogy e szövegben szómágiás nyomok is felbukkannak, igaz, már keresztényiesült lepelben. A pap ugyanis ezt mondja a szentelés előtt kimenekülő „démonnak”: „Verjén még az Uristen!” S mikor e szavak elhangzanak, „az embər kimént, elesett, és ott vergődött a sárbo, hentérgött, hozzá nem mert nyúni sënki.”

Bár a betegségdémonokról szóló összefoglalásokban a rosseb démona nem kerül említésre, mégis megállapítható, hogy megszemélyesített voltára vannak nyomok. Berde Károly idéz egy szóláshasonlatot, amelynek alapján ezt gyanítani lehet, rossebdémonnal kapcsolatos hiedelemmonda szövegről azonban nincs tudomásunk⁸. Egyébként magának a rossebnek a meghatározása – orvosi szempontból – igen tág határok között mozoghat. A szakértő szerint: „Bármelyik rosszindulatú, eves, üszkös, gyógyíthatatlanul terjeszkedő vagy makacsul fennálló fekélyes folyamat neve lehet.”¹⁹ Ezt azért nem árt itt idézni, mert az alább következő fejtegetésekhez szolgáltat adatot.

Az előbbieken már szó volt arról, hogy a csoma, vagyis a pestis megszemélyesített démona Balkán-szerte ismert, s valószínűleg balkáni hatásra került be a románság népi hiedelemvilágába, az ő közvetítésükkel pedig felbukkan a magyar nyelvterület keleti részén is. A csumának, illetve a pestis démonának leírásai egészében tekintve jól illenek egymás mellé, voltaképpen mindig nőről van szó, s ezek az adatok olvashatók a XVIII. század végi nagy szerémségi pestisjárvánnyal kapcsolatos leírásokban is¹⁶. Ez a stereotíp „pestisasszony” azonban – mint láhattuk – mondaszövegünkben nem szerepel, helyette emberről van szó, az pedig a gombosiak szóhasználatában férfit jelent. Hogy a magunk elképzelése szerint mégis miért van valami köze és kapcsolata a sze-

rémiségi pestisdémonokkal, valamint az ott egykor pusztító járványokkal, azt az alábbiakban kíséreljük meg igazolni.

Az 1795-ös nagy szerémségi pestisjárványról írva az egészségügy egyik történésze megállapítja, hogy pestissel párhuzamosan más járványok is pusztítottak. Ezek a mellékjárványok például Vukováron nagyobb pusztítást okoztak, mint maga a pestis. Többek között említésre kerül a „micina” is, amely Vukováron pusztított. („Ex micina tumore glandularum schrufuloso hic endemico.”¹¹) Ez a micina pedig olyan skrufulózisként értelmezhető, amely volta-képpen megfelel annak a fekélyes folyamatnak, amelyről a magyar „rosseb” szó értelmezésével kapcsolatban fentebb már szóltunk¹². Vagyis úgy véljük, hogy az idézett hiedelemmondánkban fölbukkanó rossebdémon ehhez a XVIII. század végi járványhoz kapcsolódhat, szövegünk pedig ennek két évszázad múlva előkerülő lecsapódása.¹³

Ez a feltevés amilyen mértékben bizarrnak tűnhet, ugyanolyan mértékben elképzelhető ellenkező előjelű megítélése is: ha a pestisnek számos szövegben rögzítésre kerülhetett egykorú démonikus megtestesítője, ugyanígy elképzelhető a rossebnek is a megtestesítője; az a tény viszont, hogy a jelen pillanatban szövegünknek nem tudjuk párhuzamait idézni, még semmiképpen nem jelenti azt, hogy ilyen párhuzamok nincsenek is. Már említettük, hogy a rossebdémon „egykoron személyszerű voltának halvány emléke” a szakirodalomban fölmerült, valószínű tehát, hogy az idézett szerémségi eredetű gombosi hiedelemmonda még egy adalék ennek a valószínűségnek pusztá feltevésnél lényegesen előnyösebb megítéléséhez.

S végül a fentiek megítélésénél az sem tűnhet mellékes szempontnak, hogy adatközlőnk ezt a történetet Šidon hallotta, tehát a Szerémségben, s nem is messze attól a helytől, amelyet a micina pusztításával kapcsolatban fentebb említettünk¹⁴.

Az ismertetett adatokat nem lehet a véletlen egybeesésének tekinteni; túl sok véletlennek kellene ahhoz közrejátszania, hogy az előbbieken elmondottak – szinte láncszemszerűen – egymáshoz kapcsolódjanak. Azt már csak megemlítjük, hogy a XVIII. század végi nagy szerémségi pestisjárvány eseménytörténetének egyik monográfusa a pestissel kapcsolatos népi hiedelmek – az ő megfogalmazása szerint: „a dögvésszel kapcsolatos babonák és mesék” – között egy XVII. század végi ferences atyát idéz, aki szerint „1690-ben dögvész pusztított, s az emberek arról beszéltek, hogy valaki nyilat hordva magánál arra járt”, de a franciskánus maga úgy látta, hogy ez „nem volt más, mint az ördögök”¹⁵. S azt is megállapította, hogy ennek más „medecinája nincs is, mint a szentmise, az imádság és a böjtölés”.¹⁶ Hadd utalunk itt a gombosi hiedelemmondának arra a motívumára, ahol a templomajtó megszentelése minden kétséget kizáróan démon- (ördög-)űző és -identifikáló funkcióban jelent meg, s adatközlőnk is az ördöggel paktálónak nevezte meg az embert, aki a falura a rossebet vitte.

Legvégül talán nem mellékes az a mozzanat sem, hogy az ürögiek hiedelme szerint a pestis a levegőben volt (szövegünk rossebdémona a levegőben röpködött!), s úgy hitték, hogy onnan tűzzel elűzhető. Ezért is tüzeltek a járvány ideje alatt állandóan a falu piacterén¹⁴.

Jegyzetek

- ¹ Vö. BERDE Károly 1940. 68–69., valamint 107–108; NAGY Ilona 1977. és DÖMÖTÖR Tekla 1981. 104.
- ² Az előző jegyzet irodalmának adatain kívül: HEGEDŰS Lajos 1956. 110.
- ³ Vö. SIMONOVIC, Radivoj 1898. 30–33., ZEČEVIĆ, Slobodan 1981. 95–101.
- ⁴ A kérdést összehasonlító adatokkal összefoglalta: ZEČEVIĆ, Slobodan 1981. 95–101.
- ⁵ Az ürögi nagy pestisjárvány monografikus igényű összefoglalása: SIMONOVIC, Radivoj 1898.
- ⁶ Saját gyűjtés, Gombos 1981. Elmondta Janovics Istvánné Kovács Anna (1914–1984). A szövegben felbukkanó rossebdémon a magyar hiedelemmonda katalógusban nem szerepel.
- ⁷ Vö. MARÓT Károly 1912.
- ⁸ „Egykoron személyszerű voltának halvány emléke a sümegi kiszólás: ‚Bujkál, mint a rosseb a gyepűben.‘” BERDE Károly 1940. 232.
- ⁹ BERDE Károly, 1940. 232.
- ¹⁰ A 3. számú jegyzet adatai mellett lásd még: PETROVIĆ, Aleksandar 1934. 95–96.
- ¹¹ Vö. STOJANOVIĆ, Gojko 1940. 28.
- ¹² Vö. BERDE Károly 1940. 232.
- ¹³ Vö. GALGÓCZI László 1981. 193–195. A cikkben a rosseb szó gyakori előfordulását a XVIII. és XIX. századra teszi a szerző, de feltételezi, hogy forgalomban volt már a XVII. század derekától.
- ¹⁴ Lásd a 10. jegyzet adatát.
- ¹⁵ SIMONOVIC, Radivoj 1898. 31.
- ¹⁶ Ugyanott.
- ¹⁷ Vö. SIMONOVIC, Radivoj 1898. 49. és STOJANOVIĆ, Gojko 1940. 32.

Irodalom

- BERDE Károly
1940 *A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban.* Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest.
- GALGÓCZI László
1981 Szitokszóvá vált betegségneveink. *Magyar Nyelv* LXXVII. 188–196.
- HEGEDŰS Lajos
1956 Adalékok a nyelvi tabu és a névmágia kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr.* 80. évf. 101–113.
- MARÓT Károly
1912 Démonűzés. *Uránia* (Budapest), 290–293.
- NAGY Ilona
1977 Betegségdémonok. *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 266.
- PETROVIĆ, Aleksandar
1934 *Studenica.* Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda 15. Beograd.
- SIMONOVIC, Radivoj.
1898 *Kuga u Sremu 1795.* Opis pomora sa osobitim obzirom na kulturno stanje ondašnjeg naroda. Pančevo.

STOJANOVIĆ, Gojko

1940 *Iz prošlosti zdravstvenih i socijalnih ustanova u Hrvatskoj i Slavoniji.*

Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda 43. Beograd.

ZEČEVIĆ, Slobodan

1981 *Mitska bića srpskih predanja.* Beograd.